

חדשות מן ההרודיון

מציאתו של קבר הורדוס בהרודיון מסמנת את שיאו של מאמץ מתמשך שהביא לגילויים ארכיאולוגיים מרתקים: תיאטרון מפואר, הר מלאכותי ומדרגות מונומנטליות. אבנים מספרות

כתבו: פרופ' אהוד נצר, יעקב קלמן, רועי פורת ורחל צ'אצ'י

ובניינים בשמות השליטים וידידיו ברומא, ובשם בני משפחתו) את שמו לאתר זה בלבד.

ארמון, מבצר ומונומנט

הארמון על ההר והרודיון התחתית משתרעים יחדיו על כ־250 דונם: המבנה בראש ההר היה בניין ייחודי - שילוב של ארמון, מבצר ומונומנט, שאפשר היה לראות בנקל מסביבות ירושלים. הרודיון התחתית כללה בריכה מוקפת גנים ועזרות עמודים (מכלול הבריכה), אגפים סובבים, אגף ארמון ענק למרגלות ההר ("הארמון הגדול", שרובו שודד) ואת אחוזת קברו של המלך. כל המכלול הגדול הזה היה בנוי על פי מערכת כיוונים אחת, צפון-דרום ומזרח-מערב, פרי תכנון וביצוע קפדני.

לאחר מותו של הורדוס בשנת 4 לפנה"ס שלט במקום ארכילאוס, בנו ויורשו, אשר הוגלה עשר שנים לאחר מכן, על ידי הרומאים, שהחזיקו במקום מאז ועד למרד הראשון של היהודים (בשנת 66 לספירה).

מורדי המרד הראשון ברומאים שהו כאן כשבע שנים עד שנכנעו לצבא הרומי. בחפירות נמצאו עדויות רבות למצור שהיה כאן בסוף המרד (אבני דרדור היו חלק מן הנשק "הכבד" של המתגוננים. ליד מבנה הקופה מצוי גל של אבני דרדור שנאספו מדרום-מזרח להר).

במרד השני ברומאים הגיעו לכאן אנשיו של בר כוכבא והתבצרו בארמון המבצר שכבר היה הרוס בחלקו. פרט לשרידים באתר, נמצאה עדות לפעילותם בהרודיון באגרות שנמצאו בוואדי מורבעאת במדבר יהודה.

הרודיון. צילום: דורון ניסים, רשות הטבע והגנים

הפרתים ומתתיהו אנטיגונוס החשמונאי; תאונה שאירעה למרכבה שבה נסעה אמו של הורדוס, קיפרוס, וסערת הנפש שפקדה אותו בעקבותיה; הקרבות שניהל הורדוס עם אנשיו של מתתיהו אנטיגונוס, במקום שבו נבנה לאחר מכן ההרודיון, וניצח בהם, דבר שאפשר לו להגיע לרומא ולהתמנות על ידי הסינאט הרומי למלך.

הורדוס התחייב להיקבר במקום הקרב, באזור מדברי המרוחק כ־15 ק"מ מירושלים. התחייבות זו הביאה, ככל הנראה, להחלטה על בניית הארמון הענק (הגדול בעולם הרומי של ימיו), שהפך מקום מדברי עלום לאתר ידוע ומבוקש. כדי לתת לאתר יתר תוקף הקדיש הורדוס (שכינה עשרות ערים

תר הרודיון החל להיבנות בימי שלטונו של הורדוס, בשנת 28 לפנה"ס לערך. האתר משלב בניין עגול על ראש גבעה ומכלול ארמונות למרגלותיה. המבנה העגול משלב ארמון ומבצר חזק שהוקף בחומה כפולה שקוטרה 63 מטרים, שהתנשאה לגובה של שבע קומות. בתוך המבנה הזה הקים הורדוס ארמון פרטי שכלל אולמות, חצרות ובית מרחץ מפוארים.

על פי כתבי יוסף בן מתתיהו נבחר האתר לשמש מקום קבורתו של המלך בעקבות שלושה אירועים ביום אחד בשנת 40 לפנה"ס: בריחה מירושלים בחסות הלילה עם בני משפחתו ושומרי ראשו, בגלל כיבושה של העיר בידי

בעקבות קברו של הורדוס

חלקו הארי של ארמון מבצר ההר נחפר בשנים 1962-1967 על ידי משלחת ובראשה האב וירג'יליו קורבו מבית הספר הפרנציסקני למקרא, בעיר העתיקה בירושלים. לעומת זאת, המערכת המשלבת בורות מים מימי הורדוס ומנהרות מימי בר כוכבא, אשר מצויה בבטן ההר, נסקרה ונלמדה על ידי משלחת החפירות של האוניברסיטה העברית, יחד עם בית ספר שדה בכפר עציון, בשנים 1973-1975. את החפירות הנרחבות ביותר בהרודיון, שתחילתן בשנת 1972 ואשר החלו בלימוד ובחשיפת הרודיון התחתית, יזם וניהל פרופ' אהוד נצר, מטעם המכון לארכיאולוגיה של האוניברסיטה העברית. המחקר נמשך בפועל ללא הפסקה עד היום, אלא שבתקופות האינתיפאדה לא התקיימה עבודה בשדה.

הארמון על ההר והרודיון התחתית משתרעים יחדיו על כ־250 דונם: המבנה בראש ההר היה בניין ייחודי - שילוב של ארמון, מבצר ומונומנט, שאפשר היה לראות בנקל מסביבות ירושלים

טהרה, שפורקו לשם הקמת אחוזת הקבר. עלינו לזכור כי ההרודיון הוקם כדי למלא אחר התחייבותו של המלך להיקבר במקום. אין פלא כי במשך כ־24 שנות בניינו וקיומו של ההרודיון, ועד למותו של הורדוס, שינה המלך הבנאי, כפי הנראה פעמיים, את דעתו לגבי דרך, מקום, וצורת הקבורה.

גילוי המאוזוליאום

דומה כי כשהלך הורדוס והזדקן, החליט להיקבר לא באחוזת הקבר בהרודיון תחתית ולא במערה, כפי שככל הנראה תוכנן מלכתחילה, אלא הפעם בצורת מאוזוליאום על גבי המדרון הצפון-מזרחי של ההר. הוא נמנע מלבנות את קברו בתוך ארמון המבצר או בסמוך לו, כדי שגם יורשיו וצאצאיו יוכלו להמשיך להתגורר בו (על פי דיני הדת היהודית, אם היה עושה זאת, הבניין היה טמא). המאוזוליאום, אשר נבנה כשמונה עד עשר שנים לפני פטירתו של הורדוס,

מבנה בן שלושה חדרים, שממנו נלקחו ככל הנראה האבנים המפוארות. אפשר שכאן, במבנה זה בן שלושת החדרים, אמורה הייתה להיות המבואה אל הקבר בטרם הוחלט על הקמת המאוזוליאום על מדרון ההר. זאת בדומה למבואות קברים רבים מימי בית שני, כמו קברי המלכים שבירושלים. למבנים אלה מצטרף המסלול אשר הוקם כדי לשמש את טקס ההלוויה של הורדוס, שנערך בהשתתפות בני משפחתו, שומרי ראשו וכל הצבא (כפי שמתאר במפורט יוסף בן מתתיהו). את כלל המבנים האלו ניתן להגדיר כאחוזת הקבר בהרודיון תחתית.

שטח זה, שבין מכלול הבריכה והארמון הגדול, כוסה כולו, בצפיפות מרובה, על ידי מבנים מן התקופה הביזנטית. מתחת למבנים אלה נחשפו לא רק שרידי אחוזת הקבר אלא גם שרידים משלב קודם בתוכנית הקבורה של הורדוס - יסודות של מבנה מבואה ובצדו מקווה

משלחת האוניברסיטה העברית השקיעה מאמץ רב בניסיון לאתר את קברו של הורדוס בחלק המזרחי של הרודיון התחתית, בין מכלול הבריכה והארמון הגדול. תחילתו של החיפוש התפתח בפועל מתוך לימוד בניין שניצב בקצהו המערבי של משטח מעשה ידי אדם שקרוי "המסלול" (30x350 מ' ממדיו). כאן נחשף אולם גדול בעל קירות עבים, מוקף גומחות בין עמודים אחוזים, אשר בתחילה נחשב למאוזוליאום (מבנה קבורה מפואר) של הורדוס (כיום משערים שבניין זה היה טרקלין לסעודות הבראה). בהמשך, עם גילוי קבוצת אבנים מפוארות בעיטור ששימש לרוב בחזיתות של קברים מימי הבית השני, החל חיפוש אינטנסיבי אחר מקורן, מתוך השערה כי כאן ימצא הקבר. במהלך החיפוש נחשפו כנסייה ביזנטית שכולה נבנתה מן האבנים המפוארות, אך בשימוש משני, מקווה טהרה גדול, וכן יסודות של

קירות החדר הגדול בתיאטרון. ציורים בטכניקת הסקו. צילום: גבי לורן, משלחת החפירות בהרדיון

הוצבו הסרקופגים (ארונות הקבורה) ששבריהם נתגלו במהלך החפירות. מבין שלושת הסרקופגים שנתגלו האחד אדמדם ומעוטר - ככל הנראה ארונו של הורדוס - אשר נותץ במכוון ושבריו נמצאו פזורים בין חורבות המבנה. שני האחרים, בגוון לבן (האחד מהם מעוטר), הופלו מתוך המאוזוליאום עוד בטרם פורק, והתרסקו על פני הקרקע לצדו. שניהם נועדו, ככל הנראה, לבני משפחתו של המלך (אפשר כי אחד מהם היה שייך לאשתו החמישית, מלתקי, אמו של ארכילאוס).

תיאטרון קטן ומפואר

לבניית מצבת הקבורה קדמה, קרוב לוודאי, הקמת תיאטרון שנחשף ממערב לקבר במהלך שנת 2008. מעברו השני של גרם המדרגות המונומנטלי. זהו תיאטרון קטן אך מפואר, שנועד להנעים את זמנם של האורחים הרבים ששהו באתר במרבית עונות השנה, מלבד בחורף, וכן של תושבי הקבע של האתר. אזור המושבים העגול למחצה (כ־32 מטרים קוטר), הכיל כמה מאות צופים, לעומת כ־3,000 צופים בתיאטרון שהורדוס הקים בקיסריה. גולת הכותרת של התיאטרון נחשפה בראש אזור המושבים (קוויאה). כאן נתגלתה קבוצת חדרים, שהאמצעי והגדול מביניהם (8x4 מטרים גודלו), אשר היה פתוח כולו אל הבמה, שימש כמעין תא פרטי (לוג'יה באיטלקית), עבור המלך וידידיו, בעת שצפו במופעים. כל קירות החדר הגדול עוטרו בציורים בטכניקת הסקו - ציור על טיח יבש (בניגוד לפרסקו, ציור על טיח רטוב) ובשילוב עם סטוקו (טיח מכור) בביצוע מושלם. בין הציורים יש לציין שורת חלונות שמהם נשקפים מראות טבע וכפר של מבנים, עצים, סלעים ובעלי חיים. הן הדגמים והן רמת הציור מצביעים בבירור לא רק על כך שהאמנים הגיעו מהעיר רומא או מסביבות מפרץ נפולי, אלא על תאריכם

שהורדוס היה מוכן לוותר על בור המים מצביעה על כך כי הוא התעקש על בחירתה של נקודה זו כמקום קברו. שני קירות עבים, אשר נבנו לשם כך בתוך הבור, מנעו את סכנת קריסת תקרתו תחת משקל המבנה הגדול.

המאוזוליאום היה מבנה מרובע בבסיסו, 10x10 מטרים ממדיו וכ־25 מטרים גובהו. מעל בסיס מעוצב (פודיום) ניצבה קומה ראשונה (מרובעת כמו הבסיס) ומעליה קומה שנייה עגולה, שהייתה מוקפת בפורטיקו (מעין סטיו) בן 18 עמודים. הגג היה חרוט־קעור בצורתו, בדומה לחלקה העליון של מצבת יד אבשלום בירושלים. כל המבנה היה מעוטר במיטב דגמי התקופה, ובמיוחד בלטו ביופיים הכרכובים. בראש המצבה, על גבי החרוט, ניצבה אורנה (חיקוי באבן למיכל רומאי שנועד להכיל אפר בני אדם שגופתם נשרפה) ואורנות נוספות הוצבו בתחתית החרוט. המאוזוליאום נבנה באבן גיר לבנה וקשה, ובעיבוד מושלם. שרידי קירות תמך שמעליהם אדמת גן ובצדם בריכת השקיה מעידים כי המאוזוליאום היה מוקף בגן נוי.

על פי השחזור כלל המאוזוליאום, אשר פורק כמעט בשלמותו על ידי המורדים שהגיעו לכאן עם תחילת המרד הראשון, שלוש קומות ובתוכן שלושה חדרים; אחד בקומת המסד (שממנו נותרו שרידים), שני בקומה הריבועית, ושלישי, קטן יותר, בקומה העגולה. בחדרים אלה

האדמדם על ידי: מבט ממואזי. צילום: אריכיון משלחת החפירות בהרדיון

נתגלה בראשית שנת 2007, בסמוך לגרם המדרגות המונומנטלי שעלה אל ראש ההר ואשר תואר כבר על ידי יוסף בן מתתיהו. להקמתו נבחרה נקודה המצויה למרגלות קיר משופע, בנוי כהלכה מאבני גזית, כארבעה מטרים גובהו, אשר ככל הנראה הקיף את חלקה העליון של הגבעה, כ־45 מטרים מחוץ לארמון מבצר ההר. מכאן ניתן היה לראות את סביבותיה של ירושלים ומשמעותי יותר - מסביבות ירושלים ניתן היה להבחין במאוזוליאום. חשוב לציין כי ממש מתחת למונומנט מצוי בור מים שנחצב לבטח עם תחילת ההקמה של ההרדיון. העובדה

מבין שלושת הסרקופגים שנתגלו האחד אדמדם ומעוטר - ככל הנראה ארנו של הורדוס - אשר נותץ במכוון ושבריו נמצאו פזורים בין חורבות המבנה

שמקורן במחצבה. בשלב זה של הקמת ההר, מכל מקום, החליט הורדוס על פירוק התיאטרון, שרבות מאבניו (בעיקר הספסלים) שולבו בגרם המדרגות החדש. את שרידי התיאטרון, לאחר פירוקו, כיסו עפר ואבנים משרידי המבנה, אשר השתלבו בצורת החרוט הענקי. לא זו בלבד שבחפירות האחרונות נחשף מקום קברו של הורדוס, התגלה התיאטרון הייחודי, והסתבר כי המדרגות המונומנטליות וההר המלאכותי נבנו ממש ערב מותו של הורדוס - אלא שהתמונה הכללית של הרודיון העומדת בפנינו היא עתה שלמה ומגוונת יותר. מן המקורות עולה בבירור כי האתר הייחודי נבנה באזור מדברי הרחק מן הבירה, כדי לשמש מעין מעטפת חיה למקום קברו של המלך. גילויים של מצבת הקבורה והסרקופגים מאשר את הנאמר בכתובים ומסביר את הקמת הארמון הענקי, שלולא המחויבות להיקבר במקום לא היה נבנה כאן.

כיום ליציאת המבקרים מן המערכת התת קרקעית.

בניית ההר המלאכותי

במהלך החפירות האחרונות התברר כי ההר המלאכותי וגרם המדרגות המונומנטליות לא נבנו עם תחילת הקמתו של הרודיון (בין השנים 28-25 לפנה"ס, ככל הנראה) אלא זמן קצר לפני מותו של הורדוס (שנת 4 לפנה"ס), לאחר שהמאוזוליאום כבר עמד על כנו. המדרגות המונומנטליות נבנו כדי להשלים את מערך ההלוויה, וההר נבנה כדי ליצור מונומנט מרשים דמוי חרוט (מעין מצבה). גרם המדרגות, שאורכו כ-120 מטרים, נבנה על גבי מסד ברוחב של 6.5 מטרים ובגובה של כ-4 מטרים, אשר הסתיים בתחום ההר המלאכותי, בפרוזדור שיוצב בעזרת מערכת קשתות. ההר המלאכותי, כפי שהתברר במהלך החפירות האחרונות, הורכב משתי שכבות: שכבת עפר וחצץ ומעליה שכבת אבנים קטנות ובינוניות

יותר מ-70 אלף מבקרים

לאחרונה החל מאמץ של הרשויות לשדרג מבחינה תיירותית את חלקו העליון של האתר, ארמון מבצר ההר ומורדותיו. השרידים המרשימים על ראש ההר, שמרביתם נחשפו עוד לפני 40-45 שנה, מחייבים עבודות שימור וחזוק רבות. יש לקוות כי גם חלקו השני של האתר הנרחב - הרודיון התחתית - יחזור למעגל הפיתוח כגן לאומי, פעילות שהחלה בתנופה בשנות ה-80 אך נפסקה בעקבות אירועי האינתיפאדה.

באותן שנים הגיעו לאתר, מדי שנה, יותר מ-200 אלף (כיום כ-70 אלף) מבקרים, ואין כל סיבה שהמספר לא יגדל בהרבה בעתיד.

המוגדר של העיטורים - בין שנת 15 לשנת 10 לפנה"ס. תיארוך זה קושר את התיאטרון, כמעט בוודאות, לביקורו של מרקוס אגריפה, המשנה לקיסר, בממלכתו של הורדוס ובהרודיון בשנת 15 לפנה"ס.

לא יאומן, אך כעשר שנים לאחר הקמתו פורק התיאטרון בעת בניית גרם המדרגות המונומנטלי וההר המלאכותי (ראו להלן). מעניין לציין כי לתקופה קצרה בלבד, בטרם הושלם פירוק התיאטרון, הוא שימש כמקום מגורים לבנאים שעסקו בשני המבצעים. הבנאים חילקו את חדריו בעזרת מחיצות והתקינו בהם תנורי בישול ואפייה, בדומה למגורי המורדים במצדה, אך בניסבות שונות בתכלית.

באותו שלב נבנו גם הפרוזדורים המקומרים בכניסות אל שני בורות המים הגדולים בגב התיאטרון, אשר נועדו לאפשר גישה לתוכם גם לאחר הקמת ההר המלאכותי. הפרוזדור המקומר של הבור המערבי משמש